

NAZARIY VA AMALIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI SUD LINGVISTIKASINING NEYROPSIXOLINGVISTIK ASOSARI

Shahabitdinova Shohida Xoshimovna,

*Andijon davlat universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrasi professori,
filologiya fanlari doktori*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17932088>

Sud lingvistikasi bir qancha tilshunoslik yo'nalishlarini qamrab oladi. Zamonaviy rus neyrolingvistikasida paydo bo'lgan turli yo'nalish va maktablar psixolingvistikadagi maktablar bilan qisman mos keladi. Shunisi e'tiborga loyiqki, rus psixolingvistikasida muhim maktabni Vigotskiy-Leontyev maktabi deb atash mumkin. Uning asoschisi A.A.Leontyev bo'lib, u yaratgan ilmiy hamjamiyat, birinchi navbatda, rus psixologiyasining asoslariga, xususan, ko'pincha "psixologiya motsarti" deb ataladigan L.S.Vigotskiyning nazariyalariga tayanadi. Ushbu davrda psixolingvistika faoliyat nazariyasiga asoslangan bo'lib, bu rus psixolingvistikasini nutq faoliyati nazariyasi sifatida erta tavsiflashga olib keldi. 1960-70-yillarda ushbu konsepsiya, asosan, til foydalanuvchilarining individual mental xususiyatlari bilan bog'liq masala va nazariy yutuqlar doirasini belgilab berdi. Leontyev-Vigotskiy maktabi, shuningdek, Moskva maktabi deb ta'riflanishi mumkin bo'lgan neyrolingvistika yo'nalishi bilan kesishadi, uning eng ko'zga ko'ringan siymosi T.V.Axutina. Vigotskiy maktabidan tashqari, Rossiya psixolingvistikasi doirasida boshqa tadqiqot guruhlari ham paydo bo'ldi. Taniqli guruhlardan biri taniqli psixolog va psixolingvist N.I.Jinkinining g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, uning tushunchalari Rossiya psixolingvistikasining "birinchi to'lqini"ning yetakchi vakili I.N.Gorelov tomonidan puxta ishlab chiqilgan. Shuning uchun ushbu maxsus ilmiy yo'nalish Gorelov-Jinkin maktabi deb nomlanadi. L.V.Saxarniy tomonidan tashkil etilgan Sankt-Peterburg psixologik maktabi ham neyropsixolingvistikani shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu maktab Sankt-Peterburg va neyrolingvistika g'oyalarini (L.Y.Balonov va V.L.Deglin bilan bog'liq) Xitoy ilm-fan elementlari bilan birlashtirdi. Sankt-Peterburgda tegishli ilmiy yo'nalishlar doimiy ravishda "neyro- + psixolingvistika" bilan birgalikda ko'rib chiqiladi, bu esa "neyropsixolingvistika" atamasi ushbu ilmiy maktabga juda mos kelishini ta'kidlaydi.

Neyropsixolingvistika, asosan, nevrologiya usullariga, xususan, neyropsixologiyaga tayanadi. Miyani o'rganishning dastlabki yondashuvi miya faoliyatidagi jismoniy buzilishlar va inson xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishga qaratilgan to'g'ridan-to'g'ri *kuzatish* edi. Luriya ta'kidlaganidek, "Diqqatni miyaning qaysi sohalari nutqni tashkil qilishning o'ziga

xos jihatlari uchun mas'ul ekanligini aniqlashdan oldin inson nutqi qanday ishlashini va murakkab nutq shakllarini yaratish hamda tushunishda ishtirok etadigan har bir komponentga qanday psixofiziologik omillar ta'sir qilishini o'rganishga yo'naltirish kerak". Demak, miya shikastlanishi va nutq buzilishi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqishdan oldin nutq faoliyati va xatti-harakatlarining tuzilishini, shuningdek, ularni qo'llab-quvvatlovchi psixologik jarayonlarni tushunish juda muhim. Tilshunoslik, neyrofiziologiya va psixologiya kabi turli fan olimlari ushbu savollarga javob berishga harakat qilishdi. A.R.Luriya o'zining neyrolingvistika konsepsiyasini ishlab chiqishga rossiyalik tadqiqotchilarning nazariy kashfiyotlariga tayandi.

Ba'zi hollarda miya qon aylanishining buzilishi va ularning ta'sirini aniqlash mumkin. Biroq boshqa klinik holatlarda xatti-harakatlarning anormalliklari aniqlanadi, ammo miya shikastlanishining aniq xususiyatini faqat otopsiyadan keyin aniqlash mumkin. Klinik kuzatuvning ahamiyatiga qaramay, uning cheklovlari mavjud. Muhim kamchilik – to'plangan ma'lumotlarni umumlashtirishning murakkabligi. Miya shikastlanishining bir xil turiga ega bo'lgan, jarohatlardan keyin xatti-harakatlarida bir xil o'zgarishlarni boshdan kechiradigan ikki kishi yo'q. Bundan tashqari, o'rganilgan miya shikastlanishi biroz o'zboshimchalik xususiyatiga ega; tadqiqotchilar miya yarim korteksining qaysi shikastlangan hududini o'rganishni xohlashlarini tanlab tanlay olmaydilar.

Tadqiqotlarda nutqni qayta ishlashda muhim rol o'ynaydigan neyron tarmoqlarga katta e'tibor qaratilgan. MRI, EEG va EMG kabi ilg'or neyrovuzualizatsiya usullaridan foydalangan holda, tadqiqotchilar til vazifalarini bajarish paytida miyaning qaysi hududlari faollashishini tekshiradilar. Broka va Vernike kabi an'anaviy til sohalari va miyaning boshqa qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir asosiy qiziqish sohasidi.

Ikki tillilik va ko'p tillilikni o'rganish ham jadal rivojlanmoqda. Tadqiqotchilar miyaning bir nechta til tizimlarini qanday boshqarishini, tillar o'rtasida almashinish jarayonini va til aralashuvini boshqarishga yordam beradigan neyron mexanizmlarni o'rganadilar. Bundan tashqari, turli xil nevrologik va ruhiy kasalliklar bilan bog'liq nutq buzilishlarini o'rganishga katta e'tibor beriladi. Ushbu tadqiqot nafaqat ushbu kasalliklar haqidagi tushunchani chuqurlashtiradi, balki yanada samarali reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi

Neyrovizualizatsiyaning dastlabki usullaridan biri bu neyronlar tomonidan ishlab chiqarilgan zaif elektr toklarini qayd qiluvchi *elektroensefalografiya (EEG)*. Bosh terisiga kichik metall elektrodlar qo'yiladi, ular bu oqimlarni plyonkaga yozib oladi. Miyaning umumiy faoliyatini aks ettiruvchi elektroensefalogrammani tahlil

qilish avtomobil dvigatelining tovushlarini tinglash orqali ishlashini o'rganishga o'xshaydi.

Miyani skanerlashga kelsak, *kompyuter tomografiyasi (KT)* bemorning boshidan o'tadigan tor rentgen nuridan foydalanadi, ma'lumotlar sensor nur tomonidan qayd etiladi. Bu nur asta-sekin aylana yoyi bo'ylab harakatlanadi va miya to'qimalari zichligi bilan farq qilganligi sababli ular rentgen nurlarining o'tishiga turli darajada to'sqinlik qiladi. Kompyuter turli nuqtayi nazardan miyaning batafsil tasvirini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, neyropsixolingvistika — bu til va miyaning o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi zamonaviy fan yo'nalishidir. U miyaning nutqni qanday tushunishi, talaffuz qilishi, o'qishi, shuningdek, nutq buzilishlari nima sababdan kelib chiqishi va qanday davolanishi mumkinligini o'rganadi. Shuningdek, so'z boyligi miyada qanday saqlanishi va ishlatilishini, yangi tillarni o'rganayotganda miya qanday ishlashini ham tadqiq qiladi.

Bu sohaning amaliy ahamiyati shundaki, u insultdan keyin nutqini yo'qotgan bemorlarga yordam berish, bolalar va kattalardagi nutq buzilishlarini davolash, tillarni samarali o'rgatish usullarini ishlab chiqish, nutq buzilishi bo'lgan insonlar uchun maxsus texnologiyalar yaratishga xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar nutq paytida miyaning faoliyatini (masalan, MRT yordamida) o'rganishni, til jarayonlarini kompyuterda modellashtirishni va o'qish-yozish vaqtida miyaning ishlashini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М., 1975. – 252 с.
2. Седов К.Ф. Нейропсихоллингвистика. – М.: Лабиринт, 2007. – 224 с. – С. 10-11.
3. Abutalebi J., Green D.W. Neuroimaging of language control in bilinguals: neural adaptation and reserve. *Bilingualism: Language and Cognition*, 2021. – 24 (1), 1-14.
4. Gorno-Tempini M.L. The neuroscience of language disorders: recent advances and future directions. *Nature Reviews Neurology*, 2023. – 19(2), 88-102.
5. Price C.J. The neurobiology of language. In *Current Biology*, 32(1), 2022. – 29-33 p.